

УДК 81'373.43 (477.81)

Максимчук В. В.

СЕМАНТИЧНІ ТА СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОЕТИЧНИХ НЕОЛОГІЗМІВ (на матеріалі творчості рівненських авторів)

У статті розглядаються особливості семантики індивідуально-авторських одиниць поетів Рівненщини, з'ясовуються причини та способи творення оказіональних номінацій. Уперше результати словотворчої практики поетів певного регіону підлягають системному лінгвістичному аналізу.

The semantical peculiarities of lexical neologisms in Rivnenshchyna poets' texts, motives and ways of creation of occasional nominations are being analyzed in the article. First, the results of word-building of poets of certain region are being analyzed systematically with the aid of linguistic methodes.

Упродовж останніх десятиліть індивідуально-авторська словотворчість стала об'єктом досліджень багатьох мовознавців, таких як В. Русанівський, В. Карпова, І. Білодід, Н. Сологуб, В. Шадура, О. Шевчук, В. Герман, Л. Пашко, Л. Мялковська, Д. Мазурик, Ж. Колоїз, Г. Вокальчук та ін. На основі всебічного вивчення інновацій на початку ХХІ ст. було створено низку словників нової української лексики, в т. ч. й індивідуально-авторської.

Актуальність дослідження авторських лексичних інновацій зумовлена важливою роллю кожного поета у розвитку літератури рідного краю та української літератури загалом, збагаченням поетичного словника мови новими оригінальними і високохудожніми оказіональними новотворами. Дослідження авторських неологізмів є важливою мовознавчою і літературознавчою проблемою, оскільки має вагоме значення під час опису творчості і стилю кожного письменника, для з'ясування головних тенденцій і перспектив поповнення лексичного складу мови.

Мета статті полягає у з'ясуванні особливостей семантики

лексичних новотворів поетів Рівненщини крізь призму головних мотивів словотворчої діяльності авторів; виявленні основних частининомовних класів; аналізі найпродуктивніших способів творення нових слів. Уперше результати словотворчої практики поетів певного регіону підлягають системному лінгвістичному аналізу.

Предметом дослідження є опубліковані тексти поетів Рівненщини.

Об’єктом є оказіональні лексичні одиниці, зафіксовані у творах рівненських поетів.

Основним матеріалом дослідження послугувало понад 1600 одиниць оказіональних номінацій.

Головні засади новітньої української літератури не могли так чи інакше не позначитися на творчості поетів Рівненщини, а відтак – і на їхній мово- та словотворчості. Глибока увага митців до світу, прагнення зруйнувати старі естетичні канони доводить, що активні пошуки нових номінативних засобів є закономірно зумовленими як ідеологією, так і стилістикою українського постмодернізму.

Причини, що спонукають письменників створювати оригінальні інноваційні одиниці, – різні. В. Виноградов зауважує, що “глибина характеристичної оцінки оказіоналізмів і розкриття їх характерологічної функції під час створення образу... повинні спиратися на ретельний аналіз різних експресивних функцій” [1; 55]. Розглядаючи причини актуалізації оказіоналізмів у мові сучасних письменників, А. Загнітко зазначає, що найглибиннішою причиною створення незувальних слів є прагнення автора передати нові, доти ще ніким не усвідомлювані почуття, думки, асоціації. При цьому розширення функціональних меж оказіоналізмів дослідник вбачає у новому мисленні, яке вимагає нових художніх засобів, а також у мовній особистості письменника: “... чим більший креативний потенціал митця, чим загостреніше його суто лінгвістичне чуття слова... тим багатшою буде мова митця на ексклюзивні та ситуативно і психологічно вмотивовані поетичні неологізми” [5; 209].

Авторські лексичні номінації поетів Рівненщини утворювалися для вираження глибини думки, емоційності, експресивності, рідше – задля ритміки та фонетичної мелодійності художнього тексту.

Серед оказіональних інновацій, зафіксованих у творчому доробку рівненських поетів, зустрічаються відантропонімні неолексеми,

що відзначаються граматичними та культурно-стильовими особливостями. Рівень сприйняття реципієнтом семантики таких новотворів залежить від т. зв. фонових знань адресата. Чим глибшою буде його поінформованість про носія власного імені, тим адекватнішою буде реакція сприйняття відантропонімного неологізму. Л. Скрипник зазначає, що “у творах майстрів поетичного слова імена – не тільки звичайне найменування конкретних осіб, у них часто відчуються особливе семантичне наповнення і виразне стилістичне забарвлення. Поезія, як і фольклорні жанри типу прислів'їв, приказок, підносить окремі імена до рівня символів” [7; 13].

У поетичному лексиконі рівненських поетів наявні номінації, утворені від прізвищ політичних діячів: *замасолити*, *заморозити*, *затинзенити* (Л. Куліш-Зіньків) – від прізвищ народних депутатів В. Масола, О. Мороза, В. Пинзеніка, *адольфогітлеровий*, *хановобатисвий* (М. Пшеничний) – від прізвищ відомих вождів Адольфа Гітлера та хана Батия; від прізвищ письменників, релігійних діячів – *прагоголівський*, *прадавидів* (С. Мейта).

Серед відантропонімних індивідуально-авторських неолексем зустрічаються утворення з прикладковим зв'язком, що є ознакою постійної взаємодії між апелятивом та означенням: *Либідь-ліля* (А. Листопад), *Гальшка-птаха* (О. Ундір) – від імені фундаторки Острозької греко-слов'яно-латинської академії Ельжбети-Гальшки, яка, за легендою, перетворилась на птаху, що з настанням сутінків прилітає до Острозької академії. Цей новотвір вимагає від читача знання історії не тільки України загалом, але й рівненського регіону зокрема.

Сильного емоційного впливу на читача автори досягають введенням у текст двох і більше неолексем, сконструйованих на базі антропонімів: *Як би не хотілося забути – / Вічно буде чути голоси: / Хановобатисві верблюди, / Адольфогогітлерові пси...* (М. Пшеничний); *Заморозять нас, засолять, / Затинзенять, замасолять.* (Л. Куліш-Зіньків).

Крім відантропонімних неолексем, у поетичному словнику рівненських поетів є номінації, утворені від географічних назв (міст, річок, країн, територій) – топонімів. “Специфіка топонімів полягає в тому, що вони несуть інформацію значно ширшу за лінгвістичну, дозволяють заповнювати прогалини в етногенетичних дослі-

дженнях” [10; 690]. Найбільше okazіональних одиниць утворено від назв річок (гідронімів), які протікають через територію краю: *надгоринський* (С. Бабій, О. Ундір, В. Кучерук), *пригоринський* (О. Ундір), *погориння* (В. Попенко) – від Горинь, *надіквянський* (В. Кучерук) – від Іква, *заслуччя* (В. Попенко) – від Случ; від назв географічних територій: *осінь-полісянка* (І. Пашук), *полісяночка-квітка* (В. Попенко) – від Полісся, *подолянка-чарівниця* (О. Ундір) – від Поділля; від назв міст: *надкрем’янецький* (С. Бабій) – від Крем’янець (сучасний Кременець).

Серед відтопонімних індивідуально-авторських номінацій зустрічаються неолексеми, утворені від географічних назв неукраїнських територій, переважно з якими пов’язані негативні асоціації, зумовлені історією розвитку краю: *афганістанний* (М. Пшеничний), *московцений*, *полячений* (С. Праск).

Чимало неологізмів мають у своїй семантичній структурі сему “Україна”: *Україна-тополя* (О. Ундір), *українець-священик* (О. Ірванець), *українець-турист* (М. Пшеничний), *українний* (С. Праск, Б. Боровець), *українно* (Б. Боровець), *українсько-гуцульський* (С. Бабій) та ін.

Як відомо, Рівненщина зазнала найбільшої катастрофи від вибуху на Чорнобильській АЕС, що і стало причиною появи багатьох okazіональних номінацій, сконструйованих від назви самого міста: *дочорнобильський*, *надчорнобильський* (М. Вівчарук), *зчорноблений* (І. Пашук); *полиново-біблейський* (С. Бабій), *полиново-чужий* (М. Пшеничний), *зоря-Полинь*, *Полинь-скрижалі* (А. Листопад), *полин-зоря* (С. Праск) – чорнобиль – різновид полину; та від наслідків Аварії: *зрадіоактивніти* (М. Пшеничний), *радіафон* (І. Пашук), *реактор-кратер* (М. Дубов), *смертоактивний* (А. Листопад).

Серед зоонімів найчисленнішою є група індивідуально-авторських одиниць, утворених від назв птахів, які заселяють територію регіону (як диких, так і свійських): *ворон-біль*, *ворон-довгожител* (С. Бабій), *ворон-птахи* (В. Кучерук), *гава-ворона*, *сизоворонка* (В. Попенко), *грак-літак*, *диво-соловей*, *думка-лелека*, *жур-журавлик* (Б. Боровець), *крукченятко*, *бусленятко* (Л. Куліш-Зіньків), *голуб-листоноша*, *дрізд-горобинець* (С. Бабій), *снігур-розвідник*, *журав-линка* (М. Береза), *погляд-сич*, *сердега-сич*, *ластівочитися* (М. Ду-

бов), *зозуля-пройдоха* (В. Ярмолюк), *лебідь-зоря* (С. Праск) та ін.

Тваринний світ у поетичному словнику рівненчан представлений неолексемами, які утворені (переважно за допомогою словоскладання) від назв екзотичних та “власне рівненських” представників фауни (диких та свійських): *кінь-кадровик*, *лошак-дволіток* (В. Грабоус), *коняга-раб* (С. Бабій), *вовк-вегетаріанець* (П. Красюк), *сестра-горила* (Л. Куліш-Зіньків), *їжачок-коротконосик* (М. Дубов), *їжачок-шкарлупка* (П. Рачок). Рідше оказіональні слова утворюються іншими морфологічними способами – суфіксальним: *кרותя* (В. Грабоус), *кенгурятко*, *гориленятко* (Л. Куліш-Зіньків), *лосиха* (М. Дубов); префіксально-суфіксальним: *зосліти* (С. Праск) – від осел.

Малочисленим є ряд індивідуально-авторських новотворів, сконструйованих від назв плазунів: *змійно*¹ (В. Басараба), *змійність* (С. Праск), *змійочитися*, *змійоватий* (М. Дубов), *удава-благодійник* (П. Красюк). Невелика кількість номінацій із семою ‘плазун’ пояснюється тим, що “тваринний світ давніх українців поділявся на “чистих” і “нечистих”, що відповідно уособлювали позитивні або негативні риси з огляду тогочасної культури” [2; 515]. До останніх належали змії, гадюки, жаби та інші плазуни. Згадування “нечистих” вважалося викликом їх із потойбічного світу, що могло заподіяти шкоду людині, яка це говорила². Таким чином, у поетичному лексиконі не лише рівненських поетів, а й інших [3] загалом засвідчено незначну кількість номінацій, що частково пояснюється українською традицією невживання табуованої лексики.

Рослинний світ у словнику поетів Рівненщини представлений різнотипними за структурою новотворами, сконструйованими афіксальними способами та словоскладанням на основі узуальних флоролексем. Серед таких новотворів найбільшою є група номінацій, утворених від назв дерев (культурних та дикорослих): *вербо-*

¹ В Івана Драча засвідчено номінацію *змійно* [3; 229].

² Намагання уникати назв „нечистих” бачимо у „Лісовій пісні” Лесі Українки, коли поетеса замінює їх імена на описові: *Той, що в скалі сидить, Той, що греблю рве*. Хоча пізніше у мовній практиці українців зафіксовані фразеологічні сполуки із прямим називанням раніше заборонених плазунів: *жаба цицьки дасть, холодна жаба сидить під серцем, як жаба на купині, жабі по коліна, вигодувати змію біля свого серця, відігріти змія за пазухою, гадюка ссе коло серця* та ін. [Докладніше див. 8].

кося (В. Кучерук), *клен-друзяка* (Є. Цимбалюк), *смерека-царівна* (Б. Боровець), *яблунево-бензиновий*, *сосново-злотний*, *сосново-солом'яний* (С. Бабій), *Україна-тополя* (О. Ундір), *березеня*, *яблунятко*, *ясеня* (М. Береза), *березово* (А. Войнарович), *велетень-горіх*, *вербокіс* (В. Ярмолюк), *друг-клен*, *каштанобілий*, *красуня-береза* (П. Рачок), *заверблений*, *явірно*, *ясенно* (М. Тимчак), *первоцвіток-абрикос* (М. Дубов), *посестра-ялина* (Л. Литвинчук), *син-ясен* (А. Листопад), *тополино* (В. Каневська).

Менш численним є ряд індивідуально-авторських неолексем, сконструйованих на основі назв трав'янистих рослин: *буїнотрав'я* (В. Басараба, С. Бабій), *животрав'я*, *струна-трава* (Б. Боровець), *пишнотрав'я* (О. Ундір), *травинка-струна* (П. Велесик), *непам'ять-трава*, *травка-кривавниця*, *лободастий*, *різуха-осока* (Є. Шморгун), *трав'яновий* (І. Пащук), *лепешина* (С. Бабій), *брат-подорожник* (М. Пшеничний), *вполинений*, *заспоршшений*, *змошілий* (М. Тимчак), *кульбабокрито* (В. Кучерук), *слово-м'ята* (М. Береза), *чар-зело* (П. Рачок), *чари-зілля* (С. Бабій), *чари-комиші*, *чорт-зілля* (В. Ярмолюк).

Дослідники, зокрема Г. М. Вокальчук, зазначають, що “для українського словотвору загалом не характерне утворення трикомпонентних композитів (чи юкстапозитів), такі одиниці трапляються здебільшого тільки в індивідуальному мовленні” [4; 102]. Це простежується і в поетичному лексиконі рівненських поетів, де зустрічаються лексеми (переважно дефісного написання), утворені з трьох і більше компонентів, напр.: *гребінь-гора-хвиля*, *моя-без-тебе-непотрібність*, *мікро-міні-найменший-манюсінський*, *не-сказати-кому*, *човен-весел-повен*, *ягода-ябеда-кава* (С. Мейта), *незгасно-калинно-червоний* (А. Левкович), *страхо-жахо-сексуальний* (Л. Куліш-Зіньків).

Останнім часом значно активізувалося словотворення на основі компонентів іншомовного походження. Такі деривати нерідко “утворені від запозичених основ, які приживаються у нашому лексичному просторі та функціонують у всіх сферах суспільно-політичного життя” [6; 12]. В аналізованих текстах активно використовуються оказіональні новотвори, пов'язані зі сферою телебачення: *телеман*, *телехаца* (В. Басараба), *тележиття* (С. Бабій), *телезоря* (М. Тимчак). Порівняно невелика група слів позначає

поняття, пов'язані з технікою, зокрема з новітніми технологіями: *бізнесувати, клозетпапір, шоу-крамар* (М. Береза), *eSeMeШнути* (Б. Боровець), *затрибунний, імпортозваний* (С. Бабій), *металоман* (В. Басараба).

Значний вплив на людину мають кліматичні умови, рельєф та природні зони. Особа, проживши на певній території деякий проміжок часу, звекає до навколишнього середовища та погодних чинників. Поет, намагаючись описати побачені примхи природи, вдається до неординарних засобів позначення. Серед оказіональних номінацій у словнику рівненських поетів велике місце займають одиниці, утворені від назв пір року: *весняно-молодий, весняно-фіалковий* (Б. Боровець), *весняно-розхристаній* (В. Басараба), *весняно-синій* (С. Луцкова) *весновій, весновійний, весновіння, весновіти* (І. Пашук), *краса-весна* (П. Рачок), *овеснений* (М. Сташук), *розвеснений* (А. Левкович); *газдиня-осінь* (С. Бабій), *зосінений, осеневобровий* (М. Тимчак), *лукавиця-осінь* (П. Рачок), *обложисто-осінній* (Є. Шморгун), *осінь-мама* (М. Береза), *осінь-полісянка* (І. Пашук), *циганка-осінь* (П. Велесик); *передзим'я* (О. Ундір), *господарка-зима* (Ю. Костюкевич), *завія-зима* (Л. Пшенична), *відзимки* (В. Кучерук); *літо-диво* (С. Праск). Варто зазначити, що найменше номінацій, утворених від іменника *літо*. Це, до речі, типово і для українського поетичного лексикону ХХ ст. в цілому [див. 3].

Велику групу формують неолексеми, сконструйовані від назв природних явищ, опадів. Слід зауважити, що найчастіше зустрічаються оказіональні одиниці на позначення зимових (менше – осінніх) погодних умов: *заснігувати, переснігувати, снігувати* (М. Береза), *засніжити-забіліти* (В. Кучерук), *сніг-берег, снігу-терни, сніговиння, сніготал, сніжок-порошок, сніг-ворог, снігокурний* (С. Бабій), *сніговиння* (М. Пшеничний), *білоснігий, сивосніг, снігота* (М. Тимчак), *зоресніг* (А. Листопад), *сніговерть* (Є. Шморгун), *сніжичка* (С. Праск) – від *сніг*; *легіт-вітрець, непосида-вітер* (Б. Боровець), *вітер-телесик, халамидник-вітер* (М. Береза), *вітер-передзвін* (С. Бабій), *вітер-кочівник, вітер-самітець* (М. Тимчак), *вітер-пустун* (А. Криловець), *вітродуй, гуляй-вітрисько* (А. Листопад), *вітряно-чистий* (В. Каневська), *злиздень-вітер* (М. Сташук), *неспокійно-вітряний, пустун-вітрець* (В. Ярмолук); *завірюха-ві-*

хола, завірюшити, хуртеча-хурделиця (С. Бабій), *хуртеча* (В. Грабоус), *злюка-завія* (М. Вівчарук), *невідом-хуртовина* (А. Листопад), *хурдига* (М. Тимчак); *віддоцити, відслякотіти, дощентко* (В. Кучерук), *дощенья, злива-ласкава* (М. Вівчарук), *продощувати* (О. Ірванець), *задощений* (С. Бабій), *дощ-піаніст* (В. Ярмлюк), *жебрачка-сльота* (А. Войнарович), *грозовиця* (М. Дубов); *відроситися* (В. Кучерук), *незбий-роса* (М. Береза), *повінь-горе, пробуранити, туман-морок, атом-грім* (С. Бабій), *сон-туман* (Б. Боровець), *громастий* (М. Пшеничний), *відтуманіти* (М. Тимчак).

Створення лексем на позначення природних явищ частково пояснюється давньою традицією українців одухотворювати все живе. В українських легендах, як стверджує В. Войтович, “духи населених місць (духи-господарі) не дістали такого поширення як духи природи” [2; 168].

Отже, у творенні індивідуально-авторських лексичних одиниць велике значення мають соціальні, етнографічні, культурні, історичні, географічні та інші чинники. У процесі конструювання оказіоналізмів, передусім відантропонічних, відтопонічних номінацій, поет ніби передбачає наявність у адресата фонових знань – поінформованості про реальних носіїв певних імен чи прізвищ, які стали базою для творення неолексеми.

Новотвори антропонічного і топонічного походження, що збагачують поетичний лексикон Рівненщини, найчастіше створюються за допомогою афіксальних способів словотвору (префіксального, суфіксального, префіксально-суфіксального тощо), а також способом словоскладання (рідше основоскладання та аббревіації). У творенні поетичних неологізмів широко використовуються афікси, префіксоїди, продуктивними є композити.

Індивідуально-авторські номінації рівненських поетів художньо відтворюють високу напругу внутрішнього життя особистості на зламі тисячоліть, для точного і глибокого осмислення якого, здається, не вистачає унормованих слів.

Література

1. Виноградов В. В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика. – М., 1963. – 253 с.

2. Войтович Валерій. Українська міфологія. – К.: Либідь, 2002. – 664 с.

3. Вокальчук Г. М. Короткий словник авторських неологізмів в українській поезії ХХ століття // Авторський неологізм в українській поезії ХХ століття (лексикографічний аспект) / За ред. А. П. Грищенка. – Рівне: РДГУ, 2004. – 526 с.

4. Вокальчук Г. М. “Я – беззразковості поет” (словотворчість Михайля Семенка): Монографія. – Рівне: Перспектива, 2006. – 201 с.

5. Загнітко А. Естетичне навантаження окаціоналізмів у поезії В. Стуса // Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць. Вип. 8. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – С. 208–216.

6. Мітчук О. А. Нові слова та їх значення у мові мас-медіа Рівненщини (1995–2005): Автореф. дис. ...канд. філол. наук. – Львів, 2006. – 23 с.

7. Скрипник Лариса. У світі власних імен людей // Скрипник Л. Г., Дзятківська Н. П. Власні імена людей: Словник-довідник. – К.: Наук. думка, 1996. – С. 7–20.

8. Словник фразеологізмів української мови / Уклад.: В. М. Білоноженко та ін. – К.: Наукова думка, 2003. – 1104 с.

9. Тогоева С. И. Психолінгвістические проблемы неологии: Монография. – Тверь: Твер. гос. ун-т, 2000. – 155 с.

10. Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), Зяблюк М. П. та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Вид-во “Укр. енцикл.” ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.